

Михайличенко Д.Ю. Селянський повстанський рух в Україні та проблема його політичної реалізації (січень - серпень 1919 р.). // Збірник наукових праць. Серія "Історія та географія"./Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. - Х., 2002. - Вип. 9. - С. 111 - 120.

СЕЛЯНСЬКИЙ ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ В УКРАЇНІ ТА ПРОБЛЕМА ЙОГО ПОЛІТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ (січень—серпень 1919 р.)

Події 1917—1921 рр. посідають визначне місце в новітній історії України. Це була переломна епоха, коли внаслідок розпаду провідних європейських імперій змінилося політичне обличчя Центральної та Східної Європи. Як й багато інших народів регіону, українці переживали процес відродження новітньої державності, що відбувався в складних умовах. Серед низки умов, що спричинилися до суперечливих підсумків визвольних змагань, вирішальну роль відігравали чинники, пов'язані з особливостями суспільно-політичного розвитку України.

Тим не менш, певного поширення в історіографії та публіцистиці останніх років набули погляди на події національної революції 1917—1920 рр., що представлені «спрощеною і примітивізованою схемою експорту в Україну чужої для неї соціальної революції з Росії» [1, с. 460]. Увага дослідників переважно концентрувалася на політиці радянського уряду та Директорії УНР, вивченню ж суспільства і суспільно-політичних рухів, що, власне, і складають ґрунт для діяльності політичних структур та урядів приділялося порівняно менше уваги. Одним з таких рухів є так зване селянське повстанство, що його значущість найбільш повно виявилася в 1919 році, коли від позиції селянства залежала стабільність політичного режиму, що існував в Україні. {111} За підсумком визвольних змагань можна констатувати, що відчайдушна боротьба селянства з так званою політикою «воєнного комунізму», яка може цілком розглядатися в рамках поняття «радянзації» України, не призвела до остаточного повалення більшовицького уряду в Україні та не була використана національно орієнтованими політичними силами задля найбільш повної реалізації історичних завдань, що стояли перед українським народом.

В радянській історіографії питання, ідеологічні підвалини якої було сформовано ще в 1918—1919 рр., концептуального значення набув поділ селянства на «класові» категорії, було висунуте провідне щодо розвитку подій на селі методологічне визначення — класовий опір буржуазії. Загальною проблематикою досліджень не визнавалося самостійної цінності за некерованими КП(б)У соціально-політичними рухами та заперечувалося перспективу національно-визвольної боротьби українського народу. Неоднозначним було становище і в історіографії діаспори, де в 1920-ті роки переважали критичні настрої щодо «хуторянського погляду на характер і значення великої української революції» та ролі «міщансько-реакційних кіл» і «капіталістичних елементів» в селянському русі. Логічним наслідком абсолютизації соціалістичної революції як універсального засобу політичного, національного і соціального визволення було обмежене ставлення авторів до селянського повстанства в 1919 році. Характерною в цьому сенсі була критика отаманщини через схильність отаманів до «правого» політичного напрямку, неухважність авторів до проблеми цілей та змісту політики радянської влади в Україні [2; 3; 4].

Концептуальні зміни в історіографії діаспори пов'язані зі ствердженням державницької школи; зокрема, ця тенденція репрезентована в працях Д.Донцова, що проводить поділ між різними за характером українською та російською революціями і визнає за селянським повстанським рухом роль репрезентанта національно-визвольних змагань українського народу, носія їх народної ідеології та народної свідомості. Д.Донцов ставить питання про нездатність національної еліти діяти відповідно до прагнень народу, спиратися на загальнонародні рухи і розуміти їх національний характер: «...дивно, що як до сліпої сили руїни ставилися до неї (народної стихії. — Д.М.) й деякі члени «культурної» верстви Україні... як раз ті, які

мушили стати в авангарді національного резистансу» [5, с. 19].

Увага до селянського повстанського руху є цілком виправданою з огляду на військово-політичну вагу, якої він досяг у 1919 році. В межах так званої другої радянської республіки в Україні, що існувала в січні — серпні 1919 року, селянський рух пройшов декілька етапів розвитку, що їх можна визначити, спираючись на типологізацію форм боротьби і організаційно-політичного структурування селянства та їх кількісну інтенсивність. Слід зазначити, що вже в лютому 1919 р. спостерігаються гострі розбіжності між політикою КП(б)У на селі та прагненнями селянства, особливо в аграрному та продовольчому питаннях, щодо її «класової» спрямованості, ставлення більшовиків до

Церкви та національних почуттів населення. «Настрої селян формулюються словами: ще дочекалися — чекали більшовиків, а тут якась жидівська комуна», — підсумовував свої враження від сприйняття селянством політики КП(б)У М.Н. Полоз в листі Й. Сталіну 15 лютого 1919 р. [6, ф. 43, оп. 1, спр. 46, арк. 54]. {112} Починаючи з березня відзначається поширення серед селянства антиурядових та радикально опозиційних настроїв, актів громадянської непокорності та селянських виступів [7, с. 187—188]. Ще донедавна пробільшовицьке, політичне обличчя села протягом перших весняних місяців швидко змінюється. За влучною характеристикою провідного діяча партії есерів Петренка, «селянство почувало себе обійденим в соціальному, політичному і національному відношенні» [8, с. 116]. Як відзначають сучасники подій, березень — квітень 1919 р. були в Україні переломним періодом, коли відбувається перехід селянства до активного опору, до збройних форм і методів боротьби [9, с. 132—133] Поряд зі швидким кількісним зростанням антиурядових виступів селянства, відбувається розвиток в напрямку більш радикальних та організованих форм опору, до відновлення і активізації отаманського руху [10, с. 5]. Діяльність великих повстанських озброєних формувань та їх лідерів — отаманів стає одним з провідних чинників політичної ситуації на селі.

Травнева криза, що поставила УРСР на межу катастрофи та була спричинена виступом військ підпорядкованих комдиву М.О. Григор'єву, повинна розглядатися в контексті розвитку селянського руху. Її передумовою було зростання антикомуністичних настроїв в переформованих на регулярні партизанських частинах Червоної Армії, а саме повстання супроводжувалося масовими виступами селянства і активізацією повстанських формувань по всій території УРСР. Григор'ївський виступ мав характер загальнонародного повстання проти більшовиків в Україні, провідною силою якого виступило селянство. Не поліпшилося становище більшовиків і надалі. За даними зведення НКВС УРСР за час з 1 по 15 липня в Україні відбулося 207 виступів [10, с. 4]. «Повстання сільських куркулів немов болотяні бульбашки, регулярно з'являються знову і знову, щоб знову лопнути і знову вийти назовні», — констатував орган ЦК КП(б)У «Більшовик» [11, № 110, 18 липня 1919 р.).

Селянський рух не обмежувався збройним повстанством, він характеризувався широкою соціальною базою та поєднанням політичних, економічних та збройних форм протесту. Збройним виступам передувала або поєднувалася з ними гостра політична боротьба в низових органах влади. Вже в квітні 1919 р. повстанці створювали стійкі військово-політичні структури, що організовували опір та утворювали владу на місцях, здійснювали реалізацію волі селянства. Велика військово-політична активність поєднувалася з перебудовою селянського господарства, спрямованою на збереження його господарської самостійності та зменшення державної економічної експлуатації. Селянський рух в Україні не може розглядатися як регіональний різновид селянських повстань та заворушень, що охопили РРФСР в 1918—1920 рр., він мав відмінну природу, що визначалася наявністю національно-визвольної мотивації боротьби. {113} Розмах повстанського руху влітку 1919 р. і тотальні форми боротьби селянства дають підстави розглядати його як загальнонародну селянську війну.

Політична і організаційна неконсолідованість повстанського руху, розпорошеність і дефензивний, за висловом О.Зибачинського, характер, відсутність сформованих уявлень про перспективи і цілі боротьби ускладнювали його позитивний розвиток. Домінуючою формою політичної організації руху виявилася отаманщина, що спиралася на авторитет харизматичної особистості. Узгодження дій, поглядів, особистих амбіцій отаманів, що до того ж мали різну політичну орієнтацію, гальмувало розвиток селянського руху,

мали місце численні тертя та навіть збройне протистояння між повстанськими формуваннями [10, с. 19 — 20]. Хоча можливість «процесу об'єднання імперіалістичних і куркульських сил проти пролетарської диктатури, яка здійснюється режимом Радянської влади», розглядалася Пленумом ЦК КП(б)У 1—9 серпня 1919 р. як найнебезпечніша перспектива [12, с. 62], чи не єдиним прикладом ефективного розвитку отаманського руху є діяльність М. Григор'єва, Універсал якого містив чітку і послідовну програму створення незалежної демократичної української держави, і який послідовно здійснював спроби більш широкого об'єднання сил отаманщини в межах загальноукраїнського визвольного повстання. За визнанням В.Затонського, встановлений КП(б)У режим рятувала «неорганізованість селянської маси» [13, с. 10].

Проблема реалізації військово-політичного потенціалу селянського руху, отже, мала першочергове значення. Ціла низка чинників, що викривляли, спотворювали політичне обличчя українського села мала негативні наслідки для розвитку селянського руху опору. Висловлена неодноразово в історіографії діаспори, зокрема, О. Зибачинським, слушна думка про «дефензивний» характер української революції, в ході якої «українське селянство не спромоглося усвідомити собі свого тодішнього домінуючого визвольного значення та зв'язаної з тим необхідності одностайної оборони історичних здобутків національної революції, шляхом жертвовного, зцентралізованого збройного зриву своїх найширших мас. Відсутність ясної ідейної та політичної програмованості серед тутешнього українства, що змобілізований колосальний потенціал мусили призвести до ідейних, політичних та повстанських форм отаманії» [14, с. 248], потребує суттєвого розвитку.

Домінування в політичному спектрі України крайніх лівих партій, що склалося не в останню чергу завдяки здійсненій більшовиками кампанії репресій проти політичних організацій, що не стояли на «радянській платформі», а дані джерел свідчать про масштабність та дієвість репресивних акцій (так, «нерадянські» партії було категорично позбавлено права на участь у виборах до рад; як приклад, вже відразу після встановлення радянської влади на Миргородщині, ЧК здійснила арешти членів організації Союзу хліборобів-власників, «відразу після визволення» було заарештовано 180 членів цієї партії [9, с. 132]; відозви, з закликом стежити «за контрреволюційними особами» і сповіщати ЧК про «агітацію проти сучасного моменту» вже 30 січня розповсюджувала Чигиринська повітова ЧК [18, с. 139] і т.д.) мало наслідком нейтралізацію сил, які могли б справити конструктивний консолідуючий вплив на повстанський рух, не прив'язуючи його мету до негайної реалізації крайніх політичних ідеалів. {114}

Як правило, політична організація повстанського руху розглядається за запропонованою Пленумом ЦК КП(б)У 1—9 серпня 1919 р. схемою, відповідно до якої: «З одного боку, об'єднуються всі озброєні куркульські загони (у Херсонській губернії — навколо Махна-Григор'єва, в південно-західних губерніях — навколо Петлюри), а з другого боку, закінчується злиття збройних сил куркульства з політичним керівництвом куркульської контрреволюції (українські с.-д., с.-р. — центральні течії біля Петлюри, незалежники — біля Зеленого та ін.)» [12, с. 61—62].

Дійсно, махновський рух, що орієнтувався на анархістську ідеологію, був центром об'єднання повстанства частини Катеринославської та Таврійської губерній. Втім, ані в 1919 році, ані пізніше, Н. Махно та його оточення не вийшли з кола уявлень про відсутність в них непримиренних суперечностей з КП(б)У. Навпаки, більшовицька влада розглядалась ними як прийнятна альтернатива «білим» урядам та уряду УНР. Маючи непослідовну лівацьку програму ствердження «вільних рад», махновський рух перебував під впливом російських анархістських груп, що орієнтували його на створення безвладного анархічного суспільства і не наголошували на національному та антиімперіалістичному напрямі боротьби [15, с. 11]. Діячі анархістів керувалися рішеннями Курської конференції анархістів 1918 р., що висунула деструктивне гасло розпалювання в Україні «другої», анархістської революції. Анархісти сприяли послабленню позицій лівих есерів в оточенні Н. Махна, відкидаючи пропозиції останніх щодо створення антибільшовицької коаліції «на тій підставі, що лівоесерівщина як політичний рух є по суті той же більшовизм, тобто державне зневолення народу соціалістичною демократією» [16, с. 45, 63].

З низкою великих повстанських з'єднань, що оперували в Полтавській, Київській та Чернігівській губерніях — Зеленого, Ангела, Струка та інших, було встановлено зв'язок партіями, які діяли відповідно до

травневої 1919 року угоди про координацію зусиль в справі організації народного повстання проти більшовицької окупації: УПСР, українськими соціал-демократами та незалежниками. Всеукраїнський повстанський революційний комітет на чолі з Драгомирецьким, що його було створено в квітні українськими соціал-демократами незалежниками на Київщині, визнавався отаманами Зеленим та Тютюнником [17, с. 27]; було визнано номінальне формування повстанських загонів в «дивізії», ревкомом встановлювався зв'язок з отаманами Струком та Соколовським, якого «Трудова Громада», орган УПСР, характеризувала як «чесного борця за землю і волю, захисника селянських інтересів» [8, с. 29].

Як і анархістські групи, партії сформовані есерівськими течіями, соціал-демократи незалежники та інші представники лівої частини українського політичного спектру, що домінували на Наддніпрянщині, не вважали наявні з більшовиками суперечності за антагоністичні. {115} Ідеологічною основою їх діяльності була концепція «трудої нації», пізніше узагальнена в праці М. Шаповала «Велика революція і українська визвольна програма». Основу національного і соціального поневолення ці партії бачили в пануванні в Україні «чужого капіталу», що «захоплює в свої руки міста і владу, розвиває на українській землі чужоземну культуру для підкорення української», живиться з праці українських трудових класів та позбавленої експлуаторських класів української трудої нації [4, с. 259]. Наголошуючи на національному визволенні шляхом соціальної революції, діячі української лівиці схилилися до ототожнення соціальної та національно-визвольної боротьби, не бачили інших форм імперіалістичного поневолення народів, зокрема державної. Боротьба з більшовицькою диктатурою не розглядалася ними як самодостатній пріоритет, а національна державність, на відміну від радикальних соціальних реформ, як невідмінна умова перемоги національно-визвольних змагань. Як наслідок партії української лівиці зберігали великий потенціал для конформістської співпраці з більшовицьким урядом та були готові до нерівноцінних компромісів з КП(б)У.

Позиція провідних лівоесерівських течій — Української партії соціалістів-революціонерів та Української партії лівих соціалістів-революціонерів з принципових питань здійснення політики «воєнного комунізму» виявилася під час Харківського губернського з'їзду рад 16—19 лютого 1919 р., де більшовики здійснили вдалу спробу легітимізувати свою політику в Україні. Провідну увагу лідерів есерів було зосереджено на обговоренні доповіді голови Ради народних комісарів УРСР Х.Раковського про поточний момент, причому, в контексті виступів необхідність коригування політики «воєнного комунізму» представники обох партій були схильні пов'язувати з загрозою внутрішній стабільності країни, що негативно вплинуло би на перебіг світової революції [19, с. 20—22].

Непоследовністю відзначалася критика політики Раднаркому в ключових питаннях — продовольчому і аграрному. У своєму виступі представник фракції УШСР Вільковський концептуально підтримав більшовицьке трактування виникнення «продовольчого питання»; фракція УПЛСР не заперечувала і проти застосування в Україні продзагонів: «Ми зовсім не є противниками реквізиційних загонів для витягування продуктів, — продовжував свій виступ Вільковський, — але ці самі загони ми, ліві соціалісти-революціонери, спрямовуватимемо виключно до куркульського елементу (гучні оплески), а не по відношенню до тих селян, в яких їх надлишком є їх прожитковий мінімум». Зрозуміло, що ці зауваження у більшовицької фракції зустрічали лише підтримку. Стосовно створення комітетів бідноти доповідач зауважив, що «ці самі комбідни повинно розглядати лише виключно як продовольчі відділи, що і повинні підлягати радам на місцях»; проте подальший виступ не дозволяє зробити висновок, що це зауваження розглядалось як принципове та таке, що має концептуальний характер [19, с. 63—64]. {116}

«Вся продовольча політика Радянської України повинна бути спрямована на те, щоб черпати сили для допомоги Радянській Росії, щоб

врятувати пролетаріат і трудове селянство Росії від загибелі», казав доповідач від УПСР Панченко; що стосується продовольчих загонів, то вони не є потрібними, бо «можна взяти хліб голими руками і нема потреби в зброї... Зрозуміло, що якщо можна взяти хліб без зброї, то в останній нема потреби... Представники буржуазних елементів не є активними, вони не можуть заважати...» [19, с. 65—66]. Така постановка питання теж знаходила повне «розуміння» в О. Шліхтера, який запевняв, що присутність на селі

озброєних загонів буде мати лише суто виховне значення для «куркулів». «Треба вказати, — констатував член фракції КП(б)У Леонтєв, — що в відмінності між принципами, виставленими Шліхтером і Вільковським, практична і принципова сторона не зустрічає різниці» [19, с. 66].

Більш принципову позицію фракції УПЛСР та УПСР виявили при обговоренні земельного питання, категорично заперечуючи проти здійснення націоналізації землі і створення радянських господарств. В виступах делегатів та внесеному УПЛСР проекті резолюції з земельного питання вимагалось скасувати приватну власність на землю і виключити використання найманої праці, в тому числі і в радгоспах, та дотримуватися добровільних засад при створенні «перехідних форм» землекористування. Створення радгоспів і недотримання принципу соціалізації землі, чим «уряд більшовиків фактично позбавляє все трудове селянство України, що кров'ю завоювало своє право на поміщицьку землю», загрожувало, на думку фракції, тим, що, «якщо уряд не змінить своєї політики і не відмовиться від спроб знищити закон про соціалізацію землі... перед трудовим селянством України постане завдання нової боротьби за землю, і що селянство виявиться достатньо сильним щоб відстояти власні вимоги, тобто передачу всієї землі в руки трудящих для зрівняльного трудового землекористування». Аналогічні думки з посиланням вже на земельний закон прийнятий 2-м Всеукраїнським з'їздом рад висловлювалися і в резолюції з земельного питання запропонованої фракцією УПСР» [19, с. 118—119].

Найбільш виразно програмна та ідеологічна слабкість і непослідовність, виявилася у боротьбистів, що стали на шлях безоглядної співпраці з КП(б)У і зайняли в селянському питанні відверто конформістську позицію. Так, в резолюціях Херсонського окружного з'їзду партії комуністів-боротьбистів, що відбувся 17 — 20 червня 1919 р., одночасно зі здійсненням найбільш масштабних каральних операцій на «внутрішньому фронті», говорилося: «Хвиля селянських повстань, що прокотилася по Україні, є в основі своїй реакцією дрібнобуржуазної міщанської психології «власника» на диктатуру пролетаріату і здійснення ідеалів соціалізму, підтримана і доведена до максимуму всіма силами контрреволюції і національного шовінізму...» [20, с. 4—5]. Повністю солідаризувавшись з метою та ідеологією політики «воєнного комунізму» та виступаючи в межах лінії, що домінувала в цей час в лавах власне КП(б)У, з'їзд пропонував: провести реорганізацію Червоної Армії на основі регулярного війська; «якнайскоріше об'єднати всі соціалістичні республіки в формі федерації»; сприяти «повному комуністичному самовизначенню» партій боротьбистів і лівих незалежників та викривати хибну політику «класово невизначених партій», що спираються на «кола інтелігенції» і заможне селянство: лівих соціалістів революціонерів — «активістів» і «меншість»; провести Всеукраїнський партійний з'їзд заради об'єднання з КП(б)У. {117} Повністю аналогічні до більшовицьких були і програмні вимоги резолюцій з продовольчого та аграрного питань [20, с. 6—10].

Підтримуючи програмні засади політики РКП(б)—КП(б)У, боротьбисти були досить далекі від повного схвалення дійсних цілей «воєнно-комуністичного» курсу, що поєднувався зі встановленням однопартійної диктатури і великодержавним імперіалізмом. Але не визнаючи тенденцій, що наочно існували та займаючи позицію беззастережного конформізму з метою досягнення цілей «соціальної революції» навіть ціною відмови від національно-визвольної програми і підтримки народних прагнень, партія боротьбистів справляла негативний вплив на розвиток визвольних змагань українського народу, перш за все селянства, виступаючи вигідним партнером для керівництва КП(б)У, що переслідувало мету дискредитації національно-визвольних змагань і блокування розвитку повноцінної політичної опозиції.

КП(б)У активно використовувала конформізм лівоесерівських течій. Зокрема, в «Тезах з поточного моменту», підписаних М.Савельєвим, редактором газети «Більшовик» (орган ЦК КП(б)У), де було в завершеному вигляді викладено думки щодо силового шляху вирішення селянського питання в Україні, велику увагу приділено і питанню відносин з українською лівицею. Наголошуючи на відсутності соціальної бази радянської влади в Україні та констатуючи неможливість її самостійного існування, Савельєв пропонував зосередити увагу на головних її можливих опорах: «старшій сестрі» — РКП(б) та некуркульських прошарках, до яких автор з певністю відносив лише міську бідноту. Особливо М.Савельєв акцентував увагу на необхідності придушення спроб політичної організації опозиції: «На Україні не може

бути хоч скількись в класовому сенсі виправдовуючої себе партії середняка»; не припускати повинні були «ніякі відкриті політичні угруповання», що спираються на так зване «куркульство». Боротьбистів М. Савельєв вважав за необхідне «злити» з КП(б)У, «незалежних лівих треба третирувати більш енергійно, поставивши їх перед розколом та знищенням як партії» [6, ф. I, оп. 20, ч. 1, спр. 11 арк. 14 — 15].

Характерно, що політика орієнтації на КП(б)У в кінцевому підсумку призвела боротьбистів до відмови від будь-якої співпраці з повстанством. Як вказував в своєму листі від 27 грудня 1919 р. один з керівників УСДРП (незалежників) Мазуренко, влітку керівництво партії вже розглядало повстанський рух як такий, що під впливом есерівської та есдеківської, а потім і «петлюрівсько-денікінської» агітації набув контрреволюційний дух [10, с. 28].

В цілому сформована влітку 1919 р. в умовах наступу армії УНР та Добровольчої армії в Україну пробільшовицька позиція лівих партій суперечила настроям самих повстанців та їх лідерів. {118} «До мене приїжджав від цього загону (сільської бідноти, що бажали воювати проти Денікіна) старий селянин-революціонер, що був у в'язницях та на засланні, що очікував у в'язниці на прихід більшовиків в Україну. Він казав: «Йдемо до Петлюри. Засмикали більшовики. В Росію не піду», вказував щодо настроїв серед співчуваючих боротьбистам селян Клуний в листі до В. Леніна. [6, ф. 43, оп. 1, спр. 46, арк. 4]. Не відповідало настроям в повстанському середовищі і протиставлення повстанського руху урядові УНР, — створений незалежниками «Всеукраїнський ревком», або «товариш Ревко», як його глумливо називали селяни-повстанці [21, с. 98], вів агітацію під гаслами «Геть нашого Петлюру! Геть російських та жидівських Петлюр-комісарів!» [6, ф. 57, оп. 2, спр. 398, арк. 9]. На скликаному 25 квітня 1919 р. в с. Германівка районному селянському з'їзді звільнених від більшовиків місцевостей Київського та Васильківського повітів повстанський отаман М.Шляховий заявив: «Селянство розуміє одне: вчора була влада Директорії, а сьогодні — російських більшовиків, і коли ми, селяни, б'ємося з владою сьогоднішньою, то отже, ми відновлюємо владу вчорашню». Делегати вчинили отаманові овацію [21, с. 99]. Процес об'єднання повстанського руху випереджав відповідні дії з боку партій, суперечачи намірам «взяти Київ до Петлюри». Відомо про контакти і спільні дії великих повстанських формувань Зеленого, Струка, «Марусі» [6, ф. 1, оп. 20, ч. 1, спр. 56, арк. 32, 39]. В кінці червня повідомлялося про спільний, наступ зеленівців та григор'ївців на Черняхів та Трипілля [6, ф. 1, оп. 20, ч. 1, спр. 56, арк. 51]. Є свідчення, що і лідери найбільших повстанських формувань Наддніпрянщини, зокрема і ті, що увійшли до складу сил Всеукраїнського ревкому, намагалися встановлювати та підтримувати безпосередній зв'язок зі штабом військ УНР. Це, перш за все, стосується отаманів Ангела та Зеленого [6, ф. 1, оп. 20, ч. 1, спр. 56, арк. 32]. Отамани Соколовський і Струк, за повідомленням Х. Раковського, мали зв'язок з денікінцями [10, с. 22].

Проявом політичної волі повстанських лідерів стало Уманське звернення до Директорії УНР, підписане 20 серпня 1919 р. отаманами Зеленим та Тютюнником: «Повстання підіймалося під гаслом — влада трудовому народу, селянству і робітникам, — бо психологія моменту того вимагала. Але зараз, коли стало зрозуміло, що висока Директорія і її уряд стоять на іншому принципі, ніж той, на якому стояли повстанці, ми заявляємо, що якщо це необхідно для ствердження нашої державності, то ми відмовляємося від наших перших повстанських гасел і будемо і надалі боротися зі всіма ворогами нашої державності і нашої соціальної і економічної незалежності...» [10, с. 27].

Таким чином, ліві українські партії були значною мірою програмно та ідеологічно ізольовані від селянства; нерозвиненість політичної системи в Україні та ефективна політика репресій, здійснена більшовиками, позбавили селянський рух необхідних умов для політичної і організаційної консолідації. {119}

Література

1. *Солдатенко В.Ф.* Українська революція: концепція та історіографія (1918— 1920 рр.) / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. — К., 1999.

2. *Винниченко В.* Відродження нації. (Історія української революції [марець 1917 р. — грудень 1919 р.]). — Ч. 3. — К., 1990.
3. *Мазепа І.* Україна в огні і бурі революції. 1917—1921: У 3-х т.: Спогади. Т. 2. Камянецька доба — Зимовий похід. — Мюнхен, 1951.
4. *Шаповал М.* Велика революція і українська визвольна програма. — Прага, 1927.
5. *Донцов Д.* За яку революцію. — Торонто, 1957.
6. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО): ф. 43 — Центральний комітет Української партії соціалістів-революціонерів, Української комуністичної партії (боротьбистів) і місцевих організацій; ф. 1 — Відділи ЦК КПУ; ф. 57 — Колекція документів по історії Комуністичної партії України періоду підготовки та проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції і періоду громадянської війни.
7. *Михайличенко Д.Ю.* Селянський рух опору політиці «воєнного комунізму» в Україні, січень — серпень 1919 р. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: 36. наукових праць. — Вип. V. — X., 2000. — С. 184—191.
8. Дело членов Центрального Комитета Украинской Партии Социал-Революционеров Голубовича, Петренко, Лызанивского, Часныка, Ярослава и др.: (Стенографический отчет). — X., 1921.
9. *Бабич М.І.* З історії боротьби комуністів за Радянську владу в Миргородському повіті на Полтавщині в 1919 році // Український історичний журнал. — 1959.— № 1. — С. 129—136
10. *Раковский Х.* Борьба за освобождение деревни. — X., 1920.
11. «Більшовик» (орган ЦК КП(б)У).
12. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: В 2-х т. / Політвидав України. — К., 1976. — Т. 1: 1918—1941.
13. *Затонський В.* Вир: 3 минулого. — X., 1926.
14. *Зибачинський О.* Інтегральна революція. — Мюнхен, 1960.
15. *Боровик М. А.* Анархістський рух в Україні у 1917—1921 рр. // Український історичний журнал. — № 1. — 1999. — С 3—18.
16. *Ерде Д.* Політична програма анархо-махновщини // Літопис революції. — 1930. - №1. - С 38 - 71.
17. *Ковельський Б.* Шлях зрадництва і авантюри: (Петлюрівське повстанство). — X, 1927.
18. Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад (1917—1920 рр.): 36. документів і матеріалів. — Черкаси, 1957.
19. Работы Харьковского губернского съезда советов рабочих и крестьянских депутатов от 16 февр. 1919 г. — X., 1919.
20. Резолюції окружного з'їзду Херсонщини У.П.С.-Р. (комуністів-боротьбистів) (17—20 червня 1919 р.). — Одеса, 1919.
21. *Ковальчук М.* Роль Всеукраїнського ревкому та Головного повстанського штабу в антибільшовицькому повстанському русі (березень—червень 1919 р.). // Пам'ять століть. — № 5. — 2000. — С. 94—107.